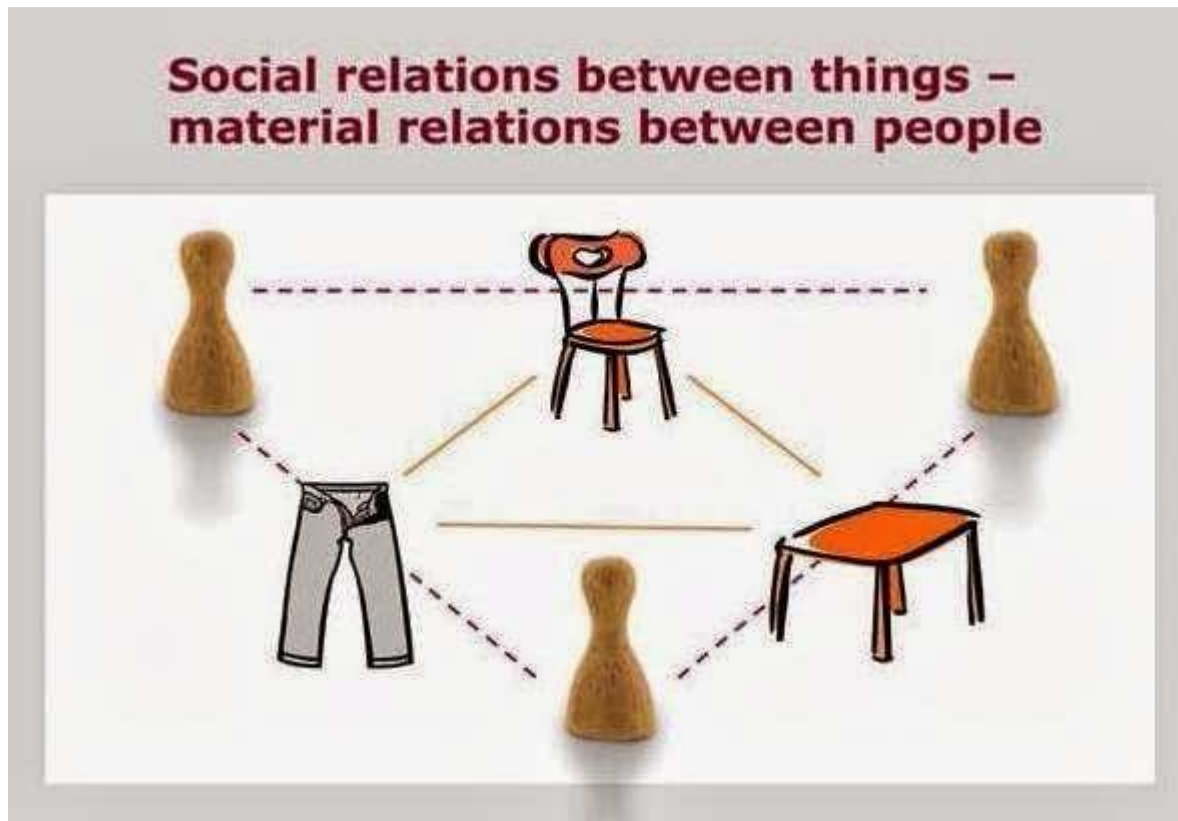

Društvena forma i povijest

Ingo Elbe

Opaske o predmetu Kapitala iz perspektive novijeg čitanja Marxa

Izjava kako je kapital predmet Marxova *Kapitala* i da on prikazuje društveni odnos doima se banalnom. Međutim, do ovog se uvida stiglo tek sto godina nakon objavljivanja Marxovog kapitalnog djela. Najvažniji doprinos ovoj spoznaji ponudilo je tzv. *Novo čitanje Marxa*. To je teorijska struja koja nadilazi oznaku škole i koja od 60-ih godina u jednakoj mjeri dovodi u pitanje ograničeno razumijevanje Marxa; kako državno-službenog marksizma, tako i njegovih antikomunističkih antipoda. Za razliku od drugih oblika disidentskog marksizma, čiji su pojedini predstavnici stekli slavu ¹ i koji su dijelili teorijske premise u pogledu vrijednosti i države s istim onima koje su kritizirali, tj. marksizmom-lenjinizmom, *Novo čitanje Marxa* je za predmet svoga razmatranja uzelo metodološke i objektno-teorijske probleme Marxove kritike političke ekonomije, kao i njihove državno i revolucionarno-teorijske implikacije. Rasprava je ubrzo poprimila oblik rekonstrukcije Marxove teorije, čije je rezultate, važne ne samo za istraživanje marksizma, srednja struja društvenih znanosti i socijalne filozofije naprosto ignorirala. ²

U nastavku neće biti niti govora o ovome, nego će se ugrubo iznijeti rezultati i polemike *Novog čitanja Marxa* i njihove konzekvence za ambicioznije i adekvatnije razumijevanje Marxa. ³ Potrebno je ući u dva spleta tema koji su od važnosti za diskusiju o predmetu

Marxove teorije. Pritom će se prvo skicirati zašto *Novo čitanje Marxa* razumije *Kapital* kao „logičko-sistematski“ tekst. Ovo je od važnosti da bi se moglo ući u društveno-teorijsko važno pitanje o načinu postojanja ekonomskih „objekata“ u perspektivi ovoga diskursa. Kada Hans-Georg Backhaus, značajan predstavnik ovoga pravca, u svojem djelu *Materialien zur Rekonstruktion der Marxschen Werttheorie* konstatira kako je način postojanja ekonomskih objekata „u potpunosti drugačiji [...] od prirodoznanstveno i psihološki shvaćenih objekata i procesa“ te da oni „jednako tako nisu poput socijalnih normi, idealnih slika ili inteligibilnih biti“⁴ i kada Jürgen Ritsert postavlja pitanje „postoje li [...] društvena stanja stvari koja se ne mogu reducirati na 'ideje' a ipak su nadindividualna“⁵, tada oni dotiču fundamentalni problem, kojim su se već bavili Emile Durkheim, Georg Simmel i mnogi drugi⁶, i koji, iako bez ekonomsko-kritičkog impulsa, istražuju suvremene socijalno-ontološke debate⁷.

Sistem i povijest

Značajan uvid *Novog čitanja Marxa* sastoji se u spoznaji da je kapitalistički način proizvodnje u Kapitalu prikazan „u svome idealnom presjeku“.⁸ Marx pritom ne misli na empirijski presjek, nego na sve nužne i dovoljne uvjete kapitalizma koji ga čine upravo takvim. On po vlastitom priznanju proučava „*kontemporarnu* povijest [...] stvarni sistem, sistem proizvodnje kojim vlada on [kapital]“.⁹ Ovaj sistem jedna je mreža djelovanja koja posreduje predmete, koja stalno kao rezultat reproducira vlastite pretpostavke (određene društvene strukture) i u kojoj „u buržoasko ekonomskoj formi, svaki ekonomski odnos pretpostavlja drugi“.¹⁰ Tako, kao što Michael Heinrich naglašava, „pod kapitalističkim uvjetima“ pronalazimo „robe koje se mijenjaju za novac, novac kojim se kupuju robe, kapital kojim se, s jedne strane, proizvodna sredstva kupuju kao robe, dok se, s druge strane, proizvode robe, itd.“¹¹

Sekvenca u ovom sistemu analiziranih kategorija ne oslikava niz njihovog povijesnog pojavljivanja te može prema tome i „obrnuta“¹² biti jednakom, kako se Marx u reminiscenciji na Hegela izražava¹³. Prema tome, kada Marx govori o „razvoju“ kategorija, on misli na pojmovnu reprodukciju povijesno konstituiranog i stalno sebe-reproducirajućeg predmeta – kao sistem recipročnih pretpostavki i međuovisnosti njegovih momenata – predmeta koji „po sebi“ realno postoji, ali koji „čitatelju“ kao pojam mora biti misaono objašnjen. Zajedno s pojmovnim prikazom postoji i potreba za sukcesijom u prikazu; iz prostog razloga jer jezik ne dopušta izlaganje realno-postojećih i istovremeno-postojećih formi u njihovoj istovremenosti.¹⁴

Pored toga, u mreži recipročnih ovisnosti oblika bogatstva¹⁵ postoje bitna i viša određenja, kao i razlika između skrivenih realnih sklopova i njihove empirijske pojave.¹⁶ Brkanje historijske sekvence i sistematskog sklopa kategorija, koje rezultira empirijskim nerazumijevanjem ovih kategorija, bilo je posve uobičajeno u tradicionalnom marksizmu od Engelsa pa se nastavilo sve do Jürgena Habermasa.¹⁷ Pojmovne i apstraktne razine prikaza u *Kapitalu* bile su razumljene kao pojednostavljeni modeli i etape povijesnog razvoja do kapitalizma. Na pozadini njegove teorije odraza tumači Engels Marxovu analizu vrijednosti kao ujedno logički i historijski prikaz „jednostavne robne razmjene“ sve do kapitalističkog nadničkog odnosa, „samo razodjevenog od historijske forme i ometajućih slučajnosti“¹⁸. Pojam „logički“ u ovom kontekstu ne znači ništa drugo doli „pojednostavljen“. Način prikaza, slijed kategorija jedne za drugom u kritici političke ekonomije (roba, jednostavni, razvijeni, opći oblik vrijednosti, novac, kapital), ne može dakle „biti ništa drugo osim zrcalnog odraza, u apstraktnom i teorijski dosljednom obliku, povijesnog toka“¹⁹.

Suprotno ovome, kapitalizam ²⁰ je, prema novom čitanju, Marxov predmet od prve rečenice *Kapitala*. Početne kategorije su samo apstraktni momenti i nužni koraci u objašnjenju da bi se mogao misaono obuhvatiti sistem kapitalističke proizvodnje bogatstva. Tradicionalna strana često je ovoj poziciji predbacivala „ahistorijsku pojmovnu dijalektiku“ ²¹ No povijesno, na što posebno upućuju Hans-Dieter Kittsteiner i Michael Heinrich, ²² igra unutar Marxove analize kapitalističkog sistema drugačiju ulogu od one koju su pretpostavljali Engels i tradicionalni marksizam. Povijesno se unutar pojmovnog razvoja mora, prema tome, uzeti u dvostrukom smislu: Prvo, *sadržaj* kategorija prikaza jest povijesno-specifičan. Međutim, to ne znači da se u prikazu radi o povijesnoj sekvenci činjenica – povijesno-specifično kao predmet analize ne smije se pomiješati s povijesnom analizom predmeta. Povijest modernog načina proizvodnje može jedino uslijediti kada se sistematskom analizom dospije do razumijevanja kapitala. Tek ovo može ponuditi kriterije odabira historiografskom razmatranju. Na to Marx cilja kada u „Uvodu“ (*Einleitung*) iz 1857. u jednoj analogiji kaže: „Anatomija čovjeka ključ je za anatomiju majmuna“ ²³. Drugo, sistemski sklop kapitalističkog načina proizvodnje implicira unutarnju historičnost. Logičko-sistematski prikaz se prema tome bavi i *strukturno određenim* povijesnim dinamikama – kao što su, na primjer, klasna borba ili razvoj tehničkih proizvodnih snaga – koje se razvijaju unutar društvene formacije, no koje, u smislu njihovih rezultata, nisu dedukabilne. Međutim, strukturna analiza i dalje vrijedi kao primarna. Ona ima takav status kako bi se saznalo koje dinamike sadrži kapitalizam kao takav, tj. koje nužno proizlaze iz njegovih uvjeta.

Ono povijesno u razmatranje ulazi i kao *ograničenje* logičko-sistematske formalne analize: s jedne strane, kao povijesna kontingencija pojedinačnih događaja koji ne proizlaze nužno iz temeljne strukture sistema, s druge strane kao vanjska povijesnost sistema (postajanje) ²⁴ koja pokazuje pretpostavke samoreprodukcije sistema (bivstvovanje). ²⁵ Društvene strukture od kojih potječe kapitalizam morale su, prema tome, nastati iz nekog drugog načina proizvodnje. Kao primjer može nam poslužiti separiranost izravnih proizvođača od sredstava za proizvodnju, tj. temeljni uvjet kapitalističke proizvodnje. Ovaj nije mogao *izvorno* nastati iz kapitala jer bi to značilo da se kapital onda sam morao mirakulozno izvući iz šešira. Prema tome, Marx ne analizira nekakav apsolutni nego konačni sistem i stoga mora dijalektički prikaz razmatrati u njegovim granicama. ²⁶ Konačni sistemi imaju pretpostavke koje nisu od njih izvorno postavljene, već koje oni posljedično reproduciraju. Kad je već nastao iz povijesno-specifičnih uvjeta, onda „buržoasko stanje gradi sistem koji se može jednostavno iz sebe objasniti“; ²⁷ kako je Alfred Schmidt već 1971. komentirao. Kapitalistički odnosi proizvodnje reproduciraju izvorno zatečene uvjete – uvjete koje si nisu sami zadali – kao vlastite rezultate, gdje prema Marxu „nije nužno razviti zakone buržoaske ekonomije da bi se opisala *stvarna povijest odnosa proizvodnje*“. ²⁸ Ova je stvarna povijest u *Kapitalu* opisana tek u 24. glavi u grubim crtama.

Dijalektika i realizam

Objašnjenje kapitalističkih mehanizama, mnogo citirano kretanje od općeg ka konkretnom, ²⁹ Marx je, kritički se oslanjajući na Hegela, koncipirao kao dijalektički prikaz. Većina tekstova *Novog čitanja Marxa* posvećena je rekonstrukciji ovog prikaza – započinjući s tekstom Helmuta Reichelta *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs*, preko teksta Dietera Wolfa *Der dialektische Widerspruch im Kapital*, do Michael Heinricha i *Wissenschaft vom Wert*. ³⁰ Ovdje možemo spomenuti samo neke Heinrichove temeljne teze. Prema njemu, dijalektički prikaz znači stvaranje aranžmana pojmova koji služi iskazivanju bitnih društvenih veza. Da bi se socijalni sistem mogao objasniti, potrebno je, kako je pokazano, recipročno pretpostavljanje činjenica „pojmovno probiti“, ³¹ u suprotnom slučaju istraživanje se može

kretati samo unutar hermeneutičkih krugova. ³² Da bi se spriječio ovaj posljednji slučaj, potrebno je uvesti dvije razine kategorija, odnosno jednostavnije i kompliciranije kategorije. Pritom se jednostavnije uvode bez osvrtnja na kompliciranije, iako obje grupe stoje u vezama međusobnog upućivanja i uvjetovanja. Ovo vrijedi za jednostavne kategorije, teorijske apstrakcije, koje se u kontekstu logičkog prikaza pojavljuju s manjkom, tj. smanjenom određenosti. ³³ Međutim, ovaj manjak „upućuje izvan sebe“ ³⁴ i nudi prijelaz ka daljnjem određenju. Između njih tako nastaje jedna objašnjavajuća veza, koja posjeduje „specifičan informativni sadržaj“ ³⁵. Manjak neke kategorije pokazuje kontradiktornost njenih različitih određenja i zahtijeva uvođenje nove specifične kategorije, koja kao kompleksnija rješava kontradikcije jednostavnije, tj. dovodi ju u „formu kretanja“. ³⁶ Dijalektički prikaz ni u kojem slučaju nije empirijsko precrtavanje nastanka kompleksnog iz jednostavnog (poput nastanka stabla iz sjemena), kako su to mislili Engels i Lenjin, već mnogo više pribavljanje nužnih pretpostavki prividno jednostavnog.

To što jednostavne kategorije predstavljaju apstrakcije koje su nužne da bi se objasnile kompleksnije kategorije, ne znači da su one prazne fikcije. One postoje „kao apstraktni, jednostrani odnos već konkretno dane i žive cjeline“. ³⁷ U realnosti buržoaskog društva, u ovoj „cjelini“, kontradikcije jednostavnih kategorija „uvijek su već riješene“. ³⁸ Tu se prezentiraju samo rezultati, tj. društveni pojavni oblici vidljivi na način ukupnih društvenih veza, kao nešto neposredno, jednostavno dano. Teorijska konstrukcija dijalektičkog prikaza pokazuje ove prividne neposrednosti kao nešto uistinu društveno posredovano i, na taj način, nudi kroz prikaz ujedno kritiku ³⁹ mistificiranih koncepcija oblika bogatstva. Dijalektički prikaz kao stvaranje nužnih veza pojmova prikazuje uistinu misaonu rekonstrukciju aranžmana stvarnih predmeta, ali koji kao takav nije koncipiran kao empirijsko odslikavanje, tj. koji bi trebao počivati na prividu neposrednosti svojstava ovih predmeta. On je suštinska spoznaja u smislu rekonstrukcije empirijski posredovano-spoznatljive društvene strukturne veze i veze djelovanja, razrada „ne-empirijskog stvaranja pojmova, koji uopće omogućuju spoznaju empirijski pojavljivog“. ⁴⁰ Ni pojedinačne kategorije unutarnje strukture niti njihove veze (prijelazi) ne posjeduju „neposredne empirijske referente“. ⁴¹

Tako je Marxov znanstveni program diferenciranja razina predmeta teorijskog istraživanja identificiran kao *kritički* realizam. Marx se povodi empirijsko-kritičkim pristupom koji samo kroz pojmovnu analizu i sintezu razlikuje spoznatljivu vezu društvenih činjenica i empirijske pojavne oblike. Sva znanost bila bi prema Marxu „suvišna, ako bi se pojavni oblik i bit stvari neposredno podudarali“. ⁴² Pojavni oblici biti društvenih odnosa, prema Marxu, produciraju lažni privid kojeg akteri u svojoj svakodnevnoj praksi pretpostavljaju. Političkoj se ekonomiji nadalje predbacuje da ovu lažnu svijest naširoko artikulira i sistematizira. Marxov je realizam *kritički* utoliko što napada naivno „stajalište gotovih fenomena“, ⁴³ što napada tezu da su pojmovi ekonomske znanosti „rezultat iskustva“ ⁴⁴ ili rezultat promatranja realnosti „onakve kakva ona jest, bez stranog sastojka“. ⁴⁵ Marxov je pristup *realistički* utoliko što polazi od toga da njegova rekonstrukcija društvenih veza nije prosta teorijska fikcija, nego jednako tako realna i djelujuća poput empirijski ustvrdjivih činjenica. ⁴⁶ Društveni odnosi poput vrijednosti, viška vrijednosti, zakona vrijednosti, itd., za Marxa su jednako tako realni kao i komad zlata kojeg možete držati u ruci, nekog stroja ili nečeg tomu sličnog. Oni nisu, za razliku od ovih posljednjih, stvari, nego relacijske i samo društveno postojeće veze ili odnosi valjanosti. Ove veze ili relacije su, s druge strane, reprezentirane stvarima, zbog čega se empirističkoj perspektivi na pogrešan način mogu pojaviti kao stvarnosna, nerelacijska svojstva.

Ono što Heinrich posebno ističe jest da se Marxov (entitetski) realizam ujedno usmjerava protiv koncepcije apstraktnih i neempirijskih teorijskih razina u smislu pukih modela. ⁴⁷

Sukcesija kategorija u model-teorijskom razumijevanju ne reproducira objektivnu i unutarnju vezu ekonomskih kategorija, nego nominalističku konstrukciju koja čitatelja „vanjskim [...] obogaćivanje kompliciranih faktora“⁴⁸ postupno dovodi do realističkih znanstvenih tvrdnji. Znanstveni je prikaz tako svodiv na jednu čisto subjektivnu i didaktičku dimenziju, na udžbenički stil, tj. na „trećerazredni ili četvrtorazredni“⁴⁹ metodološki problem; u kojem, za zastupnika teorije modela, nisu bitne „strukturne razine teorije“ niti „poredak kojim se zakoni konačne teorije uvode“, nego samo „konačno formuliranje teorije“.⁵⁰

Rad i vrijednost kao forme

Pojam društvene forme stoji prema novom čitanju u središtu Marxove znanstvene revolucije. Forma ovdje ne predstavlja Aristotelov *terminus*, koji nas upućuje na ono općenito i vječno stvari, on ne predstavlja apriornu formu zrenja ili razumijevanja, niti općeniti zakon kao forme čistog praktičnog uma. Naime, Marx u *Kapitalu* tematizira vezu između ostvarenih društvenih odnosa (društvenih formi)⁵¹ i formi mišljenja, koje su označene kao društveno konstruirane i objektivne forme mišljenja – na ovo pozornost posebno skreće Helmut Brentel.⁵² Društvene forme, koje Marx prvo uzima kao predmet svoga istraživanja, nisu nikakve transcendentalne kategorije, nego predstavljaju, kako je već Simmel utvrdio (bez znanja o Marxovu problematiziranju), sintetsku sposobnost predmeta samog.⁵³ Međutim, oko pitanja što bi taj pojedinačni predmet bio, razvila se u zadnja dva desetljeća marksistička debata koja daleko nadilazi Simmelov nezadovoljavajući odgovor kako ta sposobnost podrijetlo vuče iz psiha koje su u interakciji ili transcendentalnog „prafenomena“.⁵⁴

Marx u *Kapitalu* specijalno istražuje forme koje pretpostavljaju proizvodnju društvenog bogatstva u modernom kapitalizmu. Prema njemu, *forme* bogatstva nisu nikakve antropološke ili psihofizičke činjenice.⁵⁵ To su prije izjave klasične ekonomije, koja promatra rad odnosno radni napor kao izvor gospodarske vrijednosti, ili neklasične ekonomije, koja postulira ponudu i potražnju, tj. nužnost potreba, kao izvor vrijednosti. S druge strane, oblici bogatstva su za Marxa društveno-povijesne vrijednosti, određeni načini organizacije podruštvljenja rada i proizvoda rada, specifično društvena svojstva *sui generis*. Prema njemu, forme bogatstva poput robe, novca i kapitala ne mogu se jednostavno reducirati na svoje psihofizičke nosače – upotrebnu vrijednost i rad – nego predstavljaju konkretno posredujući i povijesno-specifični odnos među ljudima, koji si međusobno nastupaju kao privatni vlasnici i klasne individue. Forme bogatstva su forme posredovanja primarnih uvjeta podruštvljenja rada, koji je, s druge strane, „proizvod dugotrajnog povijesnog procesa“:⁵⁶ čak je i privatna izoliranost u kojoj si akteri međusobno pristupaju, prema Marxu, društveni proizvod.

Utoliko, ekonomska znanost stalno ima posla s „osjetilno nadosjetilnim“ predmetima.⁵⁷ Pritom se pojmu „valjanosti“ (*Geltung*) pridaje posebno mjesto, o čijem su značenju u posljednjih nekoliko godina polemizirali posebno Helmut Reichelt i Dieter Wolf.⁵⁸ Ovaj se pojam pojavljuje na nekim značajnim mjestima u prvim odsjecima *Kapitala*. Nasuprot tome, Marxu se predbacivalo i predbacuje da upravo u *Kapitalu* usmjerenišću prema prirodnoznanstvenim spoznajnim modelima pokazuje jednu „antifilozofsku crtu“⁵⁹ i da se kompleksnost društvenih interakcija nastoji reducirati na odnos čovjek-priroda.⁶⁰ Ove procjene Marxa zapravo promatraju kao zastupnika klasične ekonomije i za to imaju dva bitna izvora: prvo, u *Kapitalu* se nalazi karakterizacija izvora vrijednosti koja zvuči naturalistički, tj. o izvoru vrijednosti kao „trošenju ljudskog mozga, mišića, živaca, ruke, itd.“⁶¹ Cijelom nizu tradicionalnih marksista i antimarksista ovo je bio dokaz kako je Marx u određenju supstance vrijednosti nastojao otkriti „nešto realno“, „nešto što se može opažati i nešto što je važno“,⁶² tj. „jedan fiziološki proces [...] nešto što je bazirano na prirodi“.⁶³ Međutim,

takvi odlomci stoje u kontradikciji s glavnim smjerom Marxove teorije vrijednosti, kako je to Michael Heinrich razradio: ⁶⁴ Marx zastupnicima klasične ekonomije (Smith, Ricardo) predbacuje da otkrićem rada *sans phrase* ⁶⁵ kao temelja vrijednosti (za razliku od fiziokrata koji su to vidjeli u određenom, konkretnom radu) nisu „dovoljno daleko ušli u apstrakciju“. ⁶⁶ U klasičnom pristupu, kako to sažima Gerhard Stapelfeldt, rad je određen „malo u dimenziji upotrebne vrijednosti (osjetilna djelatnost), malo u dimenziji razmjenske vrijednosti (jednaki rad), malo kao jedinstvo upotrebne i razmjenske vrijednosti (roba kao proizvod rada, roba kao radna snaga)“. ⁶⁷ Klasična je ekonomija nekritička jer ne pravi razliku između društveno-povijesnog aspekta rada i korisnog rada, tj. rada koji prirodne resurse preoblikuje prema ljudskim svrhama. Ona se vraća na merkantilistički fetiš plemenitih metala kao novca, no zapada u fetiš roba i rada: njezina potraga za invarijantnom mjerom vrijednosti shvaća supstancu vrijednosti i vrijednost „uvijek kao određenu robu (rad, žito)“. ⁶⁸ Već je Ricardo u svojoj kritici Smitha govorio o „na robi primijenjenoj količini rada“ kao „često [...] nepromjenjivom mjerilu“, ⁶⁹ čime je već zadan „fetiš rada“: rad kao roba koja bi trebala određivati vrijednost roba, predstavlja cirkularnu koncepciju. „Plemeniti metali kao novac ovdje su naprosto supstituirani radom kao novcem. U ovom su novcu upotrebna vrijednost i razmjenska vrijednost realno identificirane. ⁷⁰ S tim su kategorije političke ekonomije istovremeno ahistorijske i krivo empirizirane: „Ono što za ovaj poseban oblik proizvodnje, proizvodnje roba, vrijedi jest [...] da *specifično društveni karakter* međusobno neovisnih radova postoji kao jedinstvo u ljudskom radu i da pretpostavlja formu vrijednosnog-karaktera proizvoda rada.“, ⁷¹ što je od strane klasične ekonomije izokrenuto u vječno važeću prirodnu činjenicu. Prema Marxu, vrijednost zapravo ne sadrži ni „atom prirodnog materijala“. ⁷² Na ovom se mjestu mogu primijetiti dvije stvari: prvo, da predmet kritike ekonomije predstavlja društvenu relaciju i, drugo, može se primijetiti radikalna promjena Marxove teorijske pozicije u usporedbi s njegovim ranijim radovima. Dok je u ovima Ricardu, na liniji empirizma i Feuerbacha, predbacivao da „podmeće stvarnost kao akcidentalnu i apstrakciju kao stvarnu“, ⁷³ sad sam mora priznati da se stvarnost može spoznati jedino pomoću apstrakcija i da sama ta stvarnost sadrži ne-empirijske relacije i strukture. Ovome ćemo se uskoro vratiti.

Drugi izvor insinucija prema kojima Marx favorizira naturalističko-nedruštveno poimanje rada, sastoji se u proizvoljnom pozivanju mnogih interpretatora na različite razine predodžbe u *Kapitalu*. Već je naglašeno kako Marx radi nacrt jedne dotjerane teorijske arhitektonike kako bi, s jedne strane, tehničkim objašnjavanjem razbio uzajamno pretpostavljanje oblika bogatstva, a s druge ga strane pojmovno tj. necirkularno reproducirao. Tumačenja koja Marxu pripisuju jednu monološku koncepciju društvenog (redukcija trgovanja na proizvodnju, interakcije na rad itd.), većinom se, izvan konteksta, trgaju iz petog poglavlja *Kapitala* te se jednostavno pripisuju Marxovom društveno-teorijskom utemeljenju. Što se pak ne uzima u obzir jest činjenica da Marx ovdje svjesno konstruira apstrakciju „radnika“ i razmatra njegovu djelatnost u njegovim „jednostavnim i apstraktnim momentima“, ⁷⁴ kako bi pokazao, da se pritom radi o odredbama koje su svojstvene svim ljudskim proizvodnim procesima i koje se razlikuju od društvene forme kojeg radni proces u kapitalizmu poprima – naime, obogaćivanje vrijednosti. ⁷⁵ Zato Marx i može reći kako nije „stoga nužno, radnika stavljati u odnos s drugim radnicima. Dovoljni su čovjek i njegov rad s jedne, te priroda i njeni materijali s druge strane“. ⁷⁶ Iz jedne metodički svjesne apstrakcije zaključiti da se ovdje neke specifične pojave radnog procesa bezuvjetno reduciraju na jedan osamljeni zanatsko-umjetnički djelatni oblik, znači ignorirati razine apstrakcije Marxove argumentacije.

Rad, u kojem god obliku, za Marxa je neprestano društvenog karaktera. On naglašava kako ljudi proizvode jedino „ako na određeni način surađuju i svoje djelatnosti međusobno razmjenjuju [...] tek unutar ovih društvenih veza i odnosa odvija se njihov utjecaj na prirodu“.

⁷⁷ Koji oblik uzima rad u kapitalizmu i koju neobičnu funkciju on u ovom načinu proizvodnje zadobiva, središnji je predmet Marxove teorije vrijednosti.

Podruštvljenje rada kroz rad

Marxov središnji uvid, prema Moisheu Postoneu u eksplicitnoj kritici Habermasa, ⁷⁸ sastoji se prije svega u tome da u svim načinima proizvodnje s podjelom rada, rad ima funkciju zadovoljenja društvenih potreba, ali da mu samo u uvjetima *privatne* ⁷⁹ podjele rada, sistematski razmjenski odnosi pridaju dodatnu društvenu funkciju, stvaranja društvene veze – dakle, stavljanje u odnos konkretno-korisnih radova jednog spram drugoga. Ovu značajku, prema Marxu, rad ne može ostvariti u svom konkretnom obliku, nego samo u svojstvu pukog rada – *kao apstraktnog rada*. Kao takav on predstavlja ono zajedničko što omogućuje razmjenu kvalitativno različitih te time nesumjerljivih roba. U kapitalizmu, dakle, imamo posla sa činjenicom podruštvljenja (konkretnog) rada kroz (apstraktni) rad, dok su se, u svim dosadašnjim načinima proizvodnje, rad i njegovi proizvodi društveno priznavali izravnim nasiljem i društvenim normama. ⁸⁰ Marx primjećuje „kako se pak u robi ne nalaze dvije različite vrste rada, već da se isti rad različito i sebi proturječno određuje“ ⁸¹ – u društveno nespecifičnom pogledu kao konkretni, a u društveno specifičnom pogledu kao apstraktni rad (rad kao takav, dakle ne kao krojački rad, tkalački rad itd.).

U odnosima privatne podjele rada, proizvođači stupaju u kontakt jedan s drugim prvo posredstvom razmjene svojih proizvoda, dakle predmetno posredovano: „Individue stupaju jedan spram drugoga jedino kao vlasnici razmjenskih vrijednosti, kao takvi, koji su si dali predmetni bitak putem svoga proizvoda - robe. Bez ovog objektivnog posredovanja, oni nemaju nikakvu povezanost jedan s drugim“. ⁸² Podruštvljenje njihovih vlastitih radova stupa pred ljude samostalno u obliku društvenog odnosa stvari, ⁸³ njihovo društveno jedinstvo kao svojstvo vrijednosti njihovih proizvoda rada. Apstraktni rad i vrijednost predstavljaju društvenu cjelinu radova (i proizvoda) pod uvjetom i slijedom njihove sistematične disocijacije kao privatnih radova (i proizvoda). ⁸⁴

Objektivnost vrijednosti, koja robama pridolazi samo unutar ovog specifičnog društvenog odnosa stvari, relacijsko je svojstvo. To prije svega ističu Michael Heinrich i Dieter Wolf, koje stoga drugi predstavnici novije rasprave katkad obilježavaju kao 'cirkulacijski-fiksirane'. ⁸⁵ Međutim, ova dvojica ne samo da se mogu oslanjati na filološki jasne citate, jer prema Marxu nijedno dobro nije po sebi roba, „nijedno po sebi *takva vrijednosna objektivnost* [...]. Ovu društvenu objektivnost oni posjeduju [...] samo kao društveni odnos“. ⁸⁶ I logika je na njihovoj strani, jer proces razmjene jedini je zbiljski društveni odnos proizvoda kao roba jednih spram drugih. ⁸⁷ Oni su unaprijed – i još uvijek jesu, na proces oplodavanja usmjereni – privatni proizvodi, njima pridodani rad privatni je rad. Posljedica tvrdnje okrenute protiv Wolfa i Heinricha da se vrijednost ne konstituira u razmjeni nego samo u proizvodnji, bila bi konkretni rad i njegov proizvod već pojmiti kao apstraktni rad i vrijednost, čime bi privatni rad bio *neposredno* društveni, a svaka roba *neposredno* razmjenjiva, tj. bila bi svoj vlastiti novac. Međutim, jedan takav supstancijalizam negira uvjete u kojima konkretni rad prvo mora vrijediti kao apstraktno-opći kako bi postao društveno priznat. ⁸⁸

Odnos stvari jednih s drugima ne proizlazi iz njih samih i ne izvire iz njihovih fizičkih svojstava, dakle nije nikakav prirodni odnos. Naprotiv, ljudi ih u takve odnose stavljaju pod posebnim uvjetima podruštvljenja svojega rada. Tek time 'dobra' postaju 'vrijednostima'. U ovom se odnosu *konkretno* posreduje i nesvjesno odlučuje o priznavanju privatnih radova kao društveno općih. Tu se javljaju elementarni socio-ontološki problemi. Tako Andreas Arndt

izjavljuje: „glavna poteškoća u razumijevanju početka *Kapitala* i Marxove teorije vrijednosti i viška vrijednosti“ sastoji se u „razumijevanju koncepta predmetne posredovanosti društvenih odnosa“. ⁸⁹ Najinovativniji i vjerojatno najprovokativniji prilog tome ponudio je Dieter Wolf. Prema njemu 'konkretno posredovan' znači da se priznavanje konkretnog rada privatnog proizvođača kao društveno korisne djelatnosti potvrđuje kao svojstvo proizvoda rada i da postoji jedino u aktu redukcije konkretnih radova na rad. Nesvjesno se odnosi na neznanje vlasnika roba o ovome procesu („Oni to ne znaju, ali to čine“), ⁹⁰ a ne na jedno unutarpsihičko nesvjesno. ⁹¹

U kapitalizmu, dakle, podruštvljenje proizvoda rada poprima jedan specifičan *oblik*, onaj objektivne vrijednosti. Ta objektivnost, prema Marxu, ne sadrži „nijedan atom materije“, ⁹² ona je „*društveno praktični odnos valjanosti*“ ⁹³ svoje vrste, dok s druge strane, upotrebne vrijednosti predstavljaju 'materijalni' *sadržaj* bogatstva. To znači da upotrebne vrijednosti sadrže prirodni supstrat koji se u radnom procesu, u okviru važećih prirodnih zakona, primjereno određenim ljudskim ciljevima preobražava kako bi zadovoljio specifične ljudske potrebe. Prema Wolfu, međutim, objektivnost vrijednosti postoji u *odnosu proizvoda rada kao pukih proizvoda ljudskoga rada uopće* u procesu razmjene, njihova 'supstanca' stoga je međusobna veza radova kao ljudskih radova tek jednih naspram drugih u istom činu – i, kako on ističe, bez kontakta s vanjskom prirodom i bez utvrđenog oblika djelovanja. Apstraktni rad kao *sadržaj* vrijednosti i vrijednost kao društveni odnos valjanosti imaju pritom dva 'ne-relacijska' svojstva kao nositelja: *Prvo*, konkretnog rada (upotreba mozga, mišića, živaca u razračunavanju s određenim dijelom prirode) i njegovog proizvoda, upotrebne vrijednosti, i *drugo* kao, apstraktnog rada kao nominalne apstrakcije (od teoretičara istražena činjenica, da svaki konkretni rad posjeduje apstraktno svojstvo, da predstavlja ljudski rad kao takav): konkretni radovi/upotrebne vrijednosti su dakle, *prvo*, ne-relacijska svojstva i nositelji relacijskih svojstava. Upotrebna vrijednost (i nju konstituirajući konkretni rad) također je odnos – korisnost predmeta za ljude odnosno kao konkretni rad, društveno posredovana preobrazba prirode, kako bi prirodne predmete podvrgnuo ljudskoj svrsi. Ali prije svega, ova se korisnost ne može pojmiti bez objektivnih svojstava ovih predmeta, otuda i Marxov govor o 'materiji' (u smislu konkretnog rada: ne bez konkretnih oblika djelatnosti, npr. krojački obrt, i zbiljskog odnosa prema prirodnim predmetima, npr. tkanina) a kao *drugo*, to ne ovisi o *određenim* društvenim uvjetima, da uopće ima upotrebni vrijednosti (ili odnosa konkretnih radova) – one postoje u svim ljudskim društvima. Konačno, i upotrebne vrijednosti i njihovi načini korištenja imaju, naravno, svoju povijest, ali na stolici se može sjediti bez obzira živi li se u feudalizmu ili komunizmu. Razmjenjivati sva društveno proizvedena dobra u tim različitim načinima proizvodnje putem šarenog komada papira pokazalo bi se, s druge strane, teškim. Prema Marxu, u svojstvo vrijednosti, odnosno u *sadržaj* vrijednosti, ne ulazi „nijedan atom materije“ i ona upravo predstavlja jedan *historijsko-specifični* društveni odnos – Subjekt-Objekt-Objekt-Subjekt-odnos. Apstraktni rad kao nominalna apstrakcija je, kao *drugo*, nositelj svojstva apstraktnog rada kao realne apstrakcije, dok proizvodi rada, kako bi se u procesu razmjene mogli *odnositi jedni spram drugih* (dakle imati vrijednost) kao proizvodi ljudskoga rada, moraju biti neovisni od ovog odnosa, najprije kao proizvodi rada. Apstraktni je rad, stoga, kao nominalna apstrakcija u ovom smislu ne-relacijski. On, za razliku od konkretno-korisnog rada, ne sadrži „nikakav produktivan odnos spram različitih prirodnih tvari“. ⁹⁴ Prema Marxu, „jedino *specifičnom* radu materija stoji nasuprot“. ⁹⁵ Pri razmatranju apstraktno-ljudskog rada „*apstrahira se od bilo kojeg produktivnog odnosa spram materije*“, dok se u slučaju određenja konkretnog rada kao procesa izmjene tvari između čovjeka i prirode apstrahira samo od „*specifičnosti materije, a ne pak od materijalnosti same, tj. ne od produktivnog odnosa prema materiji*“. ⁹⁶ Apstraktni se rad time ne može odrediti kao 'konkretni rad općenito', dakle, ne kao 'upotreba mozga, mišića, živaca' u razračunavanju s dijelom prirode.

Kada se govori o teorijskom određenju (nominalna apstrakcija) rada kao ljudskog rada samo u slučaju apstraktnog rada kao sadržaja vrijednosti realne apstrakcije, ⁹⁷ to međutim, prema Wolfu, ne znači da nominalna apstrakcija 'ljudskog rada tako takvog' zapravo ne postoji ili postoji *samo* u glavi teoretičara, dok se u razmjeni ne izvrši 'redukcija' na apstraktno-ljudski rad. To samo implicira da pri uspostavi društvenog jedinstva privatno-izolirani radovi – koji postoje neovisno o razmjeni kao stvarnoj značajki svih konkretnih radova (ne tek kao 'flatus vocis') ⁹⁸ – na specifičan način *postižu značenje* ⁹⁹ (ili postaju nositeljima specifičnog značenja), koje nisu imali neovisno o razmjeni i koje im vršitelji razmjene nisu svjesno-konvencionalno pripisali, nego koje se uspostavlja društvenom vezom društvenog odnosa stvari, stvarnog odnosa ljudi. ¹⁰⁰ *Realna* apstrakcija time ne znači da apstrakcija prvo postaje stvarnom u razmjeni, nego da *u* razmjeni i *kroz* razmjenu, bez svjesne intervencije razmjenjivača poprima specifično značenje – da bude društveni oblik privatnog rada. Wolf u ovom slučaju govori o „objektivnoj semantici“. ¹⁰¹ Elementarna se konstitucija bogatstva kod Marxa određuje kao svakodnevni sebe ponavljajući proces, u kojima individue, kao 'psihički sistemi', predstavljaju tek njegovu 'okolinu'. Hod prikaza u *Kapitalu* ima oblik knjigovodstvenog računa podružvljenja, u kojemu djelovanjima ljudi upravljaju nedokučive i njihovoj kontroli izmaknule strukture (koje se sasvim slobodno svojim svjesno-posredovanim djelovanjem uvijek iznova (re)produciraju). ¹⁰² Iz tog se razloga u prva tri odjeljka prvog poglavlja *Kapitala* sistematski apstrahira od vlasnika robâ. Marx ovdje „razmatra razmjenu kao vlasnicama robâ nepoznati društveni odnos proizvođača rada“. ¹⁰³ 'Praksa' (vlasnika robe) pritom u kritici ekonomije nije, kao što i Michael Heinrich ističe, eksplanans, nego eksplanandum: postavlja se pitanje o logici jedne prakse, „čiji subjekti ne znaju što rade, koji dakle u svojoj praksi nešto izmjenjuju, što ne poznaju“. ¹⁰⁴ Oblici za 'izmjenu', njeni proizlazeći zahtjevi i prisila za njihovom reprodukcijom tek se, dakle, trebaju razviti iako su u društvenoj zbilji djelovanje i struktura „uvijek već“ ¹⁰⁵ povezani.

Forma vrijednosti i robni govor

Pratimo li dalje Wolfovu rekonstrukciju Marxovog prikaza: stvari u razmjeni znače nešto što nadilazi njihova fizičkih svojstva i korisnosti za ljudske potrebe, koje im i neovisno o tome pridolaze, proizlaze. Ali „[r]obe su stvari, moraju biti stvarne ili to u svojim stvarnim odnosima pokazati“. ¹⁰⁶ Sadržaj vrijednosti i vrijednost nužno se moraju pojaviti kako bi regulirali društvenu izmjenu stvari, kao takvi su na ravni prikaza u poglavlju 1.1 i 1.2 *Kapitala* samo misaono razvijeni od znanstvenog promatrača – „misaoni objekt[i]“ [*Gedankendinge*]. ¹⁰⁷ Društvenost roba, njihova dimenzija vrijednosti, može se realno iskazati samo u upotrebnoj vrijednosti *druge* robe, što nije samo utemeljeno u čisto društvenom načinu postojanja vrijednosti već također u specifičnom načinu iskazivanja predmeta. One posjeduju, kako se Marx metaforički izražava, sebi svojstveni „robni govor“, ¹⁰⁸ jer se izraz vrijednosti aktera uključenih u razmjenu ne vrši svjesno, već je nesvjesni ferment njihove prakse: „Budući da se vrijednost pojedinačne robe ne može pojaviti u nijednom od njene upotrebne vrijednosti različitom mediju (roba je mrtvi predmet, koji nema geste, koji ne posjeduje jezik itd.), iz toga se razloga vrijednost na njoj uopće ne može pojaviti. Robu se ne može pojmiti u odvojenosti od upotrebne vrijednosti, već samo i isključivo kao upotrebnu vrijednost. Mora li se roba pojaviti kao vrijednost i ne može li to ni u jednom drugom mediju osim onoga upotrebne vrijednosti, onda se roba može pojaviti samo u upotrebnoj vrijednosti, ali različitoj od upotrebne vrijednosti robe“. ¹⁰⁹ Korak dalje u osamostaljenju vrijednosti time je utemeljen u činjenici prikaza društvenosti stvari u (najzad) ekskluzivnoj robi, koja *vrijedi* kao *predmetni način postojanja* ove društvenosti – tako da se društvena povezanost može, kako u džepu nositi, jednako tako i izgubiti. ¹¹⁰

U *formi vrijednosti*, kako Marx naziva ovaj odnos reprezentacije, vrijednost, koja je nesvjesni i nevidljivi proizvod društvene izmjene stvari, poprima čulno-predmetnu samostalnost, sa čime su doduše povezane i pakosti robnog fetišizma, koje ukazuje na ideološko miješanje (prve) prirode i 'kulture': predstavljanjem vrijednosti robe A upotrebom vrijednošću robe B (npr. '20 lakata platna ima vrijednost jedne suknje') nastaje jedno – od svojstava obiju roba kao cjeline upotrebne vrijednosti i vrijednosti različito – 'ujedinjavanje' vrijednosti prve s upotrebom vrijednošću druge robe. Prirodna forma od B (npr. suknja) *vrijedi* u okviru ovog odnosa kao forma vrijednosti od A. Pritom se stvarno niti vrijednost (od A) pretvara u upotrebnu vrijednost (od B) ni upotrebna vrijednost (od B) u vrijednost (od A). Forma vrijednosti 'x robe A vrijedi y robe B' polarna je opreka. Njegovi su polovi refleksivne odrednice, tj. svojstva, koja im pridolaze jedino unutar odnosa jednoga s drugim i koja ih razlikuju od uobičajenih uzročnih odnosa.¹¹¹ Takvi, objektivno predstavljeni, društveni oblici bogatstva pojavljuju se sudionicima sada pak kao „objektivno-obuhvatni[...]“¹¹² u opipljivom obliku, u obliku koji nije zamišljen kao pojavni oblik vrijednosti. Pritom su ti pojavni oblici zbiljski moment cjeline, čije opažanje postaje pogrešno tek u odnosu na skrivenu vezu utemeljenja i referentnog okvira.¹¹³ Pojavni se oblici vrijednosti, dakle, ispravno opažaju, ali pogrešno svode jedan na drugoga, tako da se neempirijski razumljive uzročne ili ontološke veze (Marx govori o „nevidljivom“ ili „posredovanom kretanju“) ¹¹⁴ između njih ne mogu misaono reproducirati.¹¹⁵ Ovi oblici pogrešnog shvaćanja, koje Marx naziva 'fetišizmima', ne oblikuju prema njemu samo svakodnevnu percepciju aktera, „religiju svakidašnjice“, ¹¹⁶ kako on to jasno formulira protiv svoje dijagnoze skidanja čarolije u *Manifestu komunističke partije*, one kao „objektivni oblici mišljenja“ također predstavljaju „kategorije buržoaske ekonomije“. ¹¹⁷

Valjanost i osamostaljenje

Vrijednost i forma vrijednosti promatraju se kao stupnjevi osamostaljenja društvene forme rada u kapitalizmu nasuprot konkretnom radu i vlasnicima roba. Društvena veza radova u kapitalizmu ne postoji, prema tome, kao personalno ili suštinski normativno posredovana. Pod uvjetima privatno strukturirane proizvodnje i razmjenom posredovanog društvenog priznavanja proizvoda rada, na dobrima se, prema Marxu, konstituira oblik bogatstva – vrijednost, kao specifični društveni odnos valjanosti. Ova se prva forma osamostaljenja vlastite društvene veze ljudi u liku forme za vrijednost [*der Form Wert*] pojmovno dalje razmatra u formi vrijednosti [*Wertform*] kao drugom stupnju osamostaljenja. Ovdje se društvena povezanost doslovno može nositi u džepu, jer naposljetku, društveno opću formu za vrijednost predstavlja jednostavni i jedinstveni oblik vrijednosti - novac. Novac kao mjera vrijednosti i sredstvo cirkulacije osamostaljuje se naspram svih ostalih roba koje pritom vrijede samo kao specifične upotrebne vrijednosti, dok novac važi jednostavno kao vrijednost.

Kretanjem – ovdje ni u glavnim crtama izloživo – vrijednosti ka novcu, Marx istovremeno traži opravdanje za „nužni unutarnji odnos“ ¹¹⁸ robe i novca, dakle „*monetarnu* teoriju vrijednosti“. ¹¹⁹ Ovo je od ključnog značaja za njegov koncept podruštvljenja u odnosu na apstraktni rad kao vezi osamostaljenja: *kao prvo*, novac za Marxa niti je prirodno svojstvo jedne stvari, a ni konvencionalni proizvod za olakšanje odnosa prirodne razmjene. On je, naprotiv, izraz jednog oblika podruštvljenja koji je preko stvari posredovan i koji se oteo kontroli sudionika. Prema Marxu, *kao drugo*, tržišta je jedino moguće pojmiti kao novčano posredovana. Tako je u samom konceptu tržišta prisutna mogućnost krize. Politička ekonomija međutim, danas kao i prije, svoja razmatranja o tržištu temelji na modelima prirodne razmjene, u kojima je svaka prodaja zapravo kupnja i obratno, što krizu kao

intrinzičnu mogućnost tržišta unaprijed isključuje. Krize je tako moguće tumačiti jedino u smislu prodora vanjskih faktora u tržišne procese – 'iracionalni' zahtjevi tržišnih aktera, nasilne intervencije države itd. Marx, tome nasuprot pokazuje, kako za prodaju nije potrebno istovremeno i kupovati, što omogućava zastoj privrednog procesa: ono što nužno ide zajedno – roba i novac, upotrebna vrijednost i vrijednost, kupovina i prodaja – ovdje se do krajnosti jedno protiv drugoga može osamostaliti.¹²⁰ *Kao treće*, novac za Marxa iz također drugih razloga nije nikakav bezopasni 'medij' jedne, na zadovoljavanje potreba, usmjerene privrede.¹²¹ Vrijednost kao 'medij' društvene izmjene stvari osamostaljuje se prema Marxu na daljnjim stupnjevima u odnosu na robu i time od *sredstva* postaje *svrhom* razmjene: u novcu kao novcu osamostaljuje se vrijednost također i u odnosu na svoju iščezavajuću funkciju mjerila vrijednosti i sredstva cirkulacije. Na mjesto forme cirkulacije Roba-Novac-Roba stupa forma Novac-Roba-Novac. Time se vrijednost, kao što to Marx pokazuje u *Grundrissima*, još uvijek ne osamostaljuje. Ona to u predmetnom obliku novca kao blaga ili svjetskog novca ne može postići. Tek kao proces, tj. kao kapital, osamostaljuje se vrijednost na posljednjem stupnju, i to u promijenjenom obliku N-R-N' (= više novca), kroz specifični klasno-podijeljeni proizvodni odnos potpuno očuvane i istovremeno uvećane vrijednosti. Pritom je kapital kvalitativno neizmjeran (materijalno tautološki: Novac-Novac) i kvantitativno neograničen proces prisvajanja čistog postvarenog oblika društvenog sklopa privatnih proizvoda. Društveni sklop kapitalističke proizvodnje tjera pojedinačne kapitaliste ka stalnoj akumulaciji pod prijetnjom kazne propasti.¹²²

U Marxovo razumijevanje ekonomske stvarnosti, tako bi se dalo sažeti, ulaze vrlo složena i provokativna socio-ontološka razmatranja. Pritom pojedini predstavnici novog čitanja pokušavaju ukazati kako se Marx u jednakoj mjeri protivi naturalističkim redukcijama ekonomije kao i simbolističkim jednostranostima sociologije. Vrijednost nije nikakva psihofizička činjenica, kao što, recimo, pretpostavlja politička ekonomija, ali nije ni puki propis, norma ili opis situacije, kao što se u simboličkom interakcionizmu ili u novijoj analitičkoj debati o socijalnoj ontologiji može tvrditi.¹²³ Marxovo okretanje protiv ove dvije krajnosti – protiv sirovog materijalizma u ekonomiji i simbolizma u sociologiji i filozofiji mogla bi biti od određenog interesa za akademsku diskusiju o specifičnostima društvene objektivnosti. Ova rasprava u novijoj recepciji Marxa svakako ima tradiciju: već 1970-ih i 80-ih godina nailazili su hegelovski orijentirane i strukturalističke pozicije na analitičke marksiste koji nisu samo argumentirali teorijom racionalnog izbora,¹²⁴ već su također Wittgensteinove pojmove jezičnih igara primjenjivali na Marxov *Kapital*¹²⁵ - doduše, s dvojbena uspješkom. Pokazalo se, i to govori za dosad razmotrene pristupe, da se kod Marxa zastupano osamostaljenje društvene prakse prema ekonomskoj objektivnosti zajedno s pojmom valjanosti kao „u djelovanju utjelovljenih *ideja*“¹²⁶ jedva da može pojmiti.¹²⁷ Oblici se bogatstva u ovom konceptu svode, naime, na dva potpuno specifična odnosa (Čovjek-Stvar/ Čovjek-Čovjek). Takvo razumijevanje predmeta ignorira pak Marxov uvid da su u kapitalizmu ekonomske transakcije proizvođača primarno posredovane odnosom njihovih proizvoda rada, nikakvim *neposrednim* odnosom proizvođača jedan spram drugoga, ili, kao što kaže Heinz-Dieter Kittsteiner, „iza odnosa 20 lakata lana spram 1 suknje [...] ne stoji još neki daljnji 'ljudski' odnos, nego njihov je [proizvođača] društveni odnos jedan stvarni i nikakav drugi“.¹²⁸ Čak i kada sudionici razmjene vrše govorne činove, oni nipošto ne uspostavljaju samo ekonomske objekte kao društvene oblike. Ostaje za ispitati, mogu li pristupi teorije jezičnih igara izbjeći poimanje društvenog bogatstva prema modelu, koji bi najviše bio primjeren odnosima izravnog i planskog podružvljenja.¹²⁹

Pokušati zaobići takve zamke, a dalje ostati u okviru simbolističke paradigme valjanosti, moguće je pronaći i u najnovijim doprinosima, kao onima Helmuta Reichelta. On svoj koncept vrijednosti, kao 'u stvari djelujuće pojmovnosti', ne posuđuje od Wittgensteina već od

Adorna. ¹³⁰ Reichlet tumači vrijednost i forme vrijednosti kao misaone predmete, ¹³¹ koje sudionici suočavaju i koji im stoje nasuprot kao neovisni predmeti, kao subjektivno-objektivni: kod Marxa latentno uočen način bivanja ekonomskih oblika bila bi, zapravo, nesvjesno u glavama ljudi „pri zgodi razmjene“ generirana valjanost konkretno-čulnih objekata kao apstraktnih predmeta vrijednosti. Ovo „identično kretanje misli u svakom pojedincu (kada on 'izjednačava' dvije upotrebne vrijednosti)“, ¹³² 'utjelovljuje' se na tragu zbiljske razmjenske prakse u novcu. To se pritom tumači kao jedinstvo nesvjesnog, na predmet 'usmjerenom' kretanje misli svakog pojedinca te svjesno intersubjektivno prihvaćanje predmeta kao opće razmjenjivog. Ovaj koncept u pitanje dovodi prije svega Dieter Wolf. Na koji se način društvena („identična“) forma vrijednosti oblikuje u glavama izoliranih vlasnika robâ prije njihovog stvarnog društvenog kontakta ostaje nejasno, osobito jer Reichelt taj kontakt, a time i realni postanak novca, reducira na svjesni akt izbora novčanog materijala. Time ne samo da si je kupio sveukupne probleme teorija društvenih ugovora, nego je također ostao u dualizmu materije i duha, predmetno posredovane društvene odnose mogao si je predočiti samo kao idejno ili normno-složene i tako promašiti čvrstoću osamostaljenih ekonomskih odnosa. ¹³³ Marxov ironični iskaz konceptualizacije društvenih odnosa tvrdnjom da je „odnos za filozofe = ideja“ ¹³⁴ možda može, ako je Wolfova kritika točna, odgovarati prometnim ili bejzbol pravilima, ali ne i novcu ili globaliziranom kapitalizmu.

* * *

Tekst je izvorno objavljen u časopisu Deutsche Zeitschrift für Philosophie (Vol. 58, 2), maj 2010, pod naslovom Soziale Form und Geschichte. Der Gegenstand des 'Kapital' aus der Perspektive neuerer Marx-Lektüren.

Preveli: Zoran Veselinović, Toni Bandov

¹ Za spomenuti samo npr. Georg Lukács, Jean-Paul Sartre, Ernst Bloch, rana Frankfurtska škola. ^e

² Ovo vrijedi ujedno za mnoge teoretičare koji u najširem smislu osjećaju odanost kritičkoj teoriji društva. Tako se npr. u prikazima Frankfurtske škole ne pojavljuju nikakva napomena o ovoj recepcijskoj niti (usp. samo R. Wiggershaus, „Die Frankfurter Schule. Geschichte. Theoretische Entwicklung. Politische Bedeutung“, München 1988 ili A. Demirovic, „der nonkonformistische Intellektuelle. Die Entwicklung der Kritischen Theorie zur Frankfurter Schule“, Frankfurt/M. 1999). Pritom mnogi važni impulsi za „Novo čitanje Marxa“ potječu od kasne Kritičke teorije: usp. I. Elbe, „Marx im Westen. Die neue Marx-Lektüre in der Bundesrepublik“, Berlin 2008, 66-87. ^e

³ Za detaljniju razradu usp. Elbe, „Marx im Westen“ kao i J. Hoff, „Marx global. Zur Entwicklung des internationalen Marx-Diskurses seit 1965“, Berlin 2009. ^e

⁴ H.G. Backhaus, „Dialektik der Wertform. Untersuchungen zur Marxschen Ökonomiekritik“, Freiburg 1997, 101. ^e

⁵ J. Ritsert, Gesellschaft, „Einführung in den Grundbegriff der Soziologie“, Frankfurt/M./New York 1988, str. 38. ^e

⁶ Durkheim govori, kao što je poznato, o društvenim stanjima stvari *sui generis* koji se promatraju kao stvari, ali koji bi trebali egzistirati kao kolektivna svijest (E. Durkheim, Die Regeln der soziologischen Methode Frankfurt/M. 1999, str. 89 i 94). Simmel govori o formama, formalnim određenjima i u stvari samoj djelujućoj sintezi koja se može opisati kao „duševno ulančanje“ (G. Simmel, „Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung“, Frankfurt/M. 1992, str. 27, 35, 43ff). Kritika ovih teoretičara koju nudi Hans Kelsen pita se: „Na koji bi način ovo duševno trebalo biti kad nije duševno, ovo tjelesno kad nije tjelesno, na koji bi način trebalo biti postojanje socijalnog kad nije ni psihički ni materijalno?“ (H. Kelsen, „Der soziologische und der juristische Staatsbegriff“, Aalen 1962, str. 54). Njegov odgovor: „kao norma ljudskog ponašanja u njezinom specifičnom „treba da vrijedi“ (ibid.) koja „se konstituira kroz znanstvenu spoznaju“ (str. 123). Neokantovac Franz Petry je upotrijebio ovaj koncept u pogledu Marxove teorije vrijednosti, usp. F. Petry, „Der soziale Gehalt der Marxschen Werttheorie“, Jena 1916., Stvar postaje zanimljivom tek kada Backhaus i Ritsert odbiju prihvatiti ovaj odgovor. ^e

⁷ Usp. H.B. Schmid/D.P. Schweikard (ur.), „Kollektive Intentionalität. Eine Debatte über die Grundlagen des

Sozialen“, Frankfurt/M. 2009. [☞]

8 MEW 25, str. 839. [☞]

9 MEW 42, str. 372, Ova se reprodukcija odvija prirodno u vremenu i utoliko je povijesni proces. Prema tome, ispravno bi bilo reći „kontemporarnu povijest“ (naglasio IE). Ovaj proces, kao *proces reprodukcije*, jest stalno proizvođenje i očuvanje kapitala kao kapitala, dakle *identiteta* u tijeku vremena. Upravo se o ovom identitetu i radi (koji ne dolazi bez svojih unutarnjih kontradikcija i diferencija, te je od ovih i konstituiran). [☞]

10 MEW 42, str. 203. [☞]

11 M. Heinrich, „*Wie das Marxsche „Kapital“ lesen? Hinweise zur Lektüre und Kommentar zum Anfang von 'Das Kapital'*“. Stuttgart 2008, str. 58. [☞]

12 MEW 42, str. 41. [☞]

13 Usp. §§ 3 i §§ 32 njegove *filozofije prava*. Između ostalog Hegel tamo tvrdi „da je poredak vremena u stvarnom pojavljivanju djelomično drugačiji od poretka pojma. Na primjer, ne može se reći da je vlasništvo postojalo prije obitelji, no ono se obrađuje prije ove.“, G.W.F. Hegel, „*Grundlinien der Philosophie des Rechts*“, 2. Aufl. Frankfurt/M. 1989, 86, (§ 32 dodatak). [☞]

14 Usp. V.M. Bader et al., „*Krise und Kapitalismus bei Marx*“, Bd.1. Frankfurt/M. 1975, str. 79; kao i A. Arndt, „*Karl Marx. Versuch über den Zusammenhang seiner Theorie*“, Bochum 1985, str. 140. [☞]

15 Usp. MEW 42, str. 29. [☞]

16 Usp. MEW 23, str. 90, 559, 562, 564; MEW 25, str. 324, 825. [☞]

17 Kod Habermasa bitno u obliku da Marxovu analizu pretpostavlja kao analizu 'kapitalizma slobodne konkurencije', koja je sada suprotstavljena organiziranom ili kasnom kapitalizmu. Usp. između ostalog. J. Habermas, „*Theorie und Praxis. Sozialphilosophische Studien*“, 6. Aufl., Frankfurt/M. 1993, str. 228 i 259ff; isto, „*Theorie des kommunikativen Handelns*“, Bd. 2, 3. Aufl., Frankfurt/M. 1992, str. 512. [☞]

18 MEW 13, str. 475; Dok mu je 1894. godine „logički pristup“ značio „ništa drugo nego historijsko, kao razodijevanje od historijske forme i ometajućih slučajnosti“ (ibid.), u predgovoru trećem svesku „*Kapitala*“ govori lakonski o „historijskom odnosno logičkom procesu razvijanja“ (MEW 25, str. 20) „misaonih slika“ kao odslikanih stvari i razvoja. [☞]

19 MEW 13, str. 475. [☞]

20 Nasuprot ovome, Engels smatra da je roba s početka empirijska i pretkapitalistička roba, a ne cjenovno-određena roba. Usp. MEW 25, str. 20. [☞]

21 Usp. W.F. Haug, „Zur Kritik monetaristischer ‚Kapital‘-Lektüre. Heinrichs ‚Einführung in die Kritik der politischen Ökonomie‘“, u: *Das Argument. Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften* 257/2004, str. 701-709. [☞]

22 Usp. H.D. Kittsteiner, „'Logisch' und 'historisch'. Über Differenzen des Marxschen und Engelsschen Systems der Wissenschaft (Engels' Rezension „Zur Kritik der politischen Ökonomie“ von 1859)“, u: *IWK*, Jg. 13/1977, str. 33f; M. Heinrich, „*Die Wissenschaft vom Wert. Die Marxsche Kritik der politischen Ökonomie zwischen wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition*“, 2. Aufl., Münster, str. 166 i 177f. [☞]

23 MEW 13, str. 636. [☞]

24 MEW 42, str. 372. [☞]

25 Isto. [☞]

26 Usp. MEGA II/2, str. 91; O novijim debatama o ovoj temi usp. D. Riedel, „Grenzen der dialektischen Darstellungsform“, u: *MEGA-Studien* 1/1997, str. 3-40; F.O. Wolf, „Marx' Konzept der ‚Grenzen der dialektischen Darstellung‘“, u: J. Hoff/A. Petrioli/I. Stützle/Ders. (ur.) „Das ‚Kapital‘ neu lesen. Beiträge zur radikalen Philosophie“, Münster, str. 159-188; D. Wolf, „Zum Übergang vom Geld ins Kapital in den *Grundrissen*, im *Urtext* und im *Kapital*. Warum ist die ‚dialektische Form der Darstellung nur richtig, wenn sie ihre Grenzen kennt‘?“, u: *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge*/2007, str. 45-86. [☞]

27 A. Schmidt, „*Geschichte und Struktur. Fragen einer marxistischen Historik*“, 3. Aufl., München/Wien 1977, str. 39. [☞]

28 MEW 42, str. 373. [☞]

29 MEW 42, str. 35. [☞]

30 Usp. još: H. Reichelt, „*Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx*“, 4. Aufl., Frankfurt/M. 1973; D. Wolf, „*Ware und Geld. Der dialektische Widerspruch im Kapital*“, Hamburg 1985. [☞]

31 M. Heinrich, *Wissenschaft vom Wert*, str. 173. [☞]

32 Za cijenu i novac Wolf je izradio ovaj krug: „Robe imaju cijenu dok postoji novac i novac postoji jer se robe odnose na robu kao novac, utoliko što su međusobno izjednačene.“ Što pritom čini robu i novac komenzurabilnima, tj. „što čini novac i robu međusobno razmjenjivima“? (D. Wolf, „Abstraktionen in der ökonomisch-gesellschaftlichen Wirklichkeit und in der diese Wirklichkeit darstellenden Kritik der politischen Ökonomie“, str.11 f). [☞]

33 Usp. Hegel, „*Grundlinien der Philosophie des Rechts*“, str. 87 (§ 32 dodatak): „Naš napredak se sastoji u tome da se apstraktne forme pokazuju ne kao one koje postoje za sebe nego kao neistinite.“ (preveo: Danko Grlić, Hegel, „*Osnovne crte filozofije prava*“, Svjetlost, Sarajevo, 1989.) [☞]

34 M. Heinrich, *Wissenschaft vom Wert*, str. 173. [☞]

- 35 Isto. [☞]
- 36 Usp. MEW 23, str. 118f i 128. [☞]
- 37 MEW 13, str. 632. [☞]
- 38 M. Heinrich, *Wissenschaft vom Wert*, str. 175. [☞]
- 39 Za ovo usp. Marxove dosta citirane tvrdnje iz pisma Lassalleu od 22.02. 1858.: „Rad, o kojem se radi, jest kritika ekonomskih kategorija ili, ako vam se više sviđa, kritički prikaz sistema buržujuške ekonomije. To je ujedno prikaz sistema i, kroz prikaz, kritika istog.“ (MEW 29, str. 550). [☞]
- 40 M. Heinrich, *Wissenschaft vom Wert*, str. 175. [☞]
- 41 Isto. [☞]
- 42 MEW 25, str. 825. [☞]
- 43 MEW 24, str. 218. [☞]
- 44 Kako je to neoklasični ekonomist Vilfredo Pareto kasnije ujedno paradigmatički i naivno formulirao, citirano prema W. Hofmann, „Sozialökonomische Studentexte“, Bd.1: Wert- und Preislehre, 3. Aufl., Berlin 1979, str. 190. [☞]
- 45 Kako Friedrich Engels razumije materijalizam, MEW 20, str. 469. [☞]
- 46 Za ovo usp. R. Bhaskar, „A Realist Theory of Science!, Leeds 1975 kao i I. Hacking, „Einführung in die Philosophie der Naturwissenschaften“, Stuttgart 1996, str. 43ff i U. Lindner, „Materialismus der Praxis und historische Sozialwissenschaft. Zur doppelten wissenschaftsgeschichtlichen Bedeutung von Karl Marx“, u: U. Lindner/J. Nowak/P. Paust-Lassen (ur.), „Philosophieren unter anderen. Beiträge zum Palaver der Menschheit“, Münster 2008, str. 30, 34. [☞]
- 47 M. Heinrich, *Wissenschaft vom Wert*, str. 176. [☞]
- 48 Kako je to A. Shamsavari („einfach/ komplex“, u: W.F. Haug (ur.), „Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus“, Bd.3, Berlin/Hamburg 1997, str. 88) kritički naspram teorije modela formulirao. [☞]
- 49 Ch. Helberger, „Marxismus als Methode. Wissenschaftstheoretische Untersuchungen zur Methode der marxistischen politischen Ökonomie“, Frankfurt/M. 1974, str. 16. [☞]
- 50 Isto, str. 190. [☞]
- 51 Usp. definiciju Joachima Hirscha (Politische Form, politische Institutionen und Staat. u: J. Hirsch/J. Esser/Ch. Görg (ur.), „Politik, Institutionen und Staat. Zur Kritik der Regulationstheorie“, Hamburg 1994, str. 173): „socijalne forme su, kao rezultati općenitih principa podružvljenja, objektivizacije društvene povezanosti individua, koje stoje nasuprot ovim individuama na fetišizirani i postvareni način.“ [☞]
- 52 Usp. H. Brentel, „Soziale Form und ökonomisches Objekt. Studien zum Gegenstands- und Methodenverständnis der Kritik der politischen Ökonomie“, Opladen 1989, str. 402f. [☞]
- 53 Usp. G. Simmel, „Soziologie“, str. 43ff. [☞]
- 54 Usp. G. Simmel, „Philosophie des Geldes“, Frankfurt/M. 2008, str. 29ff. [☞]
- 55 To ne znači da se ovdje radi o ontološki ekskluzivnoj razini u smislu da ove forme postoje s onu stranu psihofizičke stvarnosti i da su na taj način natprirodne, nego se time želi reći da bogatstvo u kapitalističkom smislu nije konstituirano psihofizičkim aktom trošenja radne snage, ni psihofizičkim aktom procjene vrijednosti predmeta, ni fizičkim svojstvima predmeta ili praksi kao takvih. [☞]
- 56 MEGA II/2, str. 91. [☞]
- 57 MEW 23, str. 85; Marx pritom ne misli da roba posjeduje nešto „nadnaravno“ u spiritualističkom smislu. Nadosjetljivo predstavlja naprosto društvena svojstva roba u opreci prema njihovim prirodnim svojstvima, tj. neovisnih od specifično društvenih odnosa. [☞]
- 58 Usp. H. Reichelt, „Die Marxsche Kritik ökonomischer Kategorien. Überlegungen zum Problem der Geltung in der dialektischen Darstellungsmethode im ‚Kapital‘“, u: I. Fetscher/A. Schmidt (ur.), „Emanzipation als Versöhnung. Zu Adornos Kritik der ‚Warentausch-Gesellschaft‘ und Perspektiven der Transformation“, Ljubljana 2002, 142-189 i D. Wolf, „Kritische Theorie und Kritik der politischen Ökonomie“, u: Berliner Verein zur Förderung der MEGA-Edition (ur.), Wissenschaftliche Mitteilungen, Heft 3: Zur Konfusion des Wertbegriffs, Berlin 2004, 9-190. Dok Reichelt valjanost nastoji riješiti kao način postojanja vrijednosti u objektivnim formama mišljenja, Wolf ide drugim putem. Njegovu teoriju 'objektivne semantike' demonstrat ću u nastavku. [☞]
- 59 M. Quante, „Karl Marx“, u: O. Höffe (ur.), „Klassiker der Philosophie“ Bd. 2, München 2008, str. 137; usp. isto primjerice G. Márkus („Die Welt menschlicher Objekte. Zum Problem der Konstitution im Marxismus“, u: A. Honneth/U. Jaeggi (ur.), „Arbeit, Handlung, Normativität. Theorien des Historischen Materialismus“, 2. Frankfurt/M. 1980, 53), gdje se za „Kapital“ konstatira: „prijevod praktičnih ciljeva teorije u jezik teorijskog determinizma“. [☞]
- 60 Karakteristično, prigovori H. Arendt, „Vita Activa oder Vom tätigen Leben“, 6. Aufl. München 2007, str. 106ff, 123; J. Habermas, „Erkenntnis und Interesse“, 10. Aufl. Frankfurt/M. 1991, str. 58 ili K.-H. Brodbeck, „Die fragwürdigen Grundlagen der Ökonomie. Eine philosophische Kritik der modernen Wirtschaftswissenschaften“, Darmstadt 1998, str. 218: „Također Marx [...] zapada pod utjecaj novovjekovne redefinicije modela zanatlije. Za njega rad predstavlja izolirani „proces između čovjeka i prirode“. [☞]
- 61 MEW 23, str. 58, usp. još ibid., str. 61. [☞]

- 62 K.R. Popper, „*Die offene Gesellschaft und ihre Feinde Bd. II. Falsche Propheten: Hegel, Marx und die Folgen*“, 8. Aufl., Tübingen 2003, str. 206.[☞]
- 63 W.F. Haug, „Vorlesungen zur Einführung ins 'Kapital'“, 5. Aufl., Berlin/ Hamburg 1989, str. 113.[☞]
- 64 Usp. M. Heinrich, *Wissenschaft vom Wert*, str. 206-217.[☞]
- 65 'naprosto rad', bez daljnje specifikacije.[☞]
- 66 MEW 26, str. 2, 100; usp. također ibid., str. 188: „dok mu se predbacuje prevelika apstrakcija, pravi bi prigovor bio; nedostatak moći apstrakcije“.[☞]
- 67 G. Stapelfeldt, „*Der Liberalismus. Die Gesellschaftstheorien von Smith, Ricardo und Marx*“, Freiburg 2006, str. 319.[☞]
- 68 Isto., str. 303; Umjesto novca, bogatstvo se uzima kao robe odnosno rad. Ovo će jedanput biti određeno kao skup žita, a onda kao tjelesni radni napor.[☞]
- 69 D. Ricardo, „*Über die Grundsätze der politischen Ökonomie und der Besteuerung*“, prema 3. izdanju iz 1821., Berlin 1979, str. 12.[☞]
- 70 Stapelfeldt, „*Der Liberalismus*“, str. 319.[☞]
- 71 MEW 23, str. 88 (naglasio IE).[☞]
- 72 MEW 23, str. 62.[☞]
- 73 MEGA IV/2, str.405.[☞]
- 74 MEW 23, 198.[☞]
- 75 D. Wolf (Zur Einheit von Natur- und Menschengeschichte. Mit Ausführungen zu René Descartes, Alfred Schmidt, Jürgen Habermas, Moishe Postone.) ukazuje na specifični karakter stupnja prikaza *jednostavnog* radnog procesa, koji s jedne strane vrši apstrakciju od svih društvenih aspekata koji uzrokuju postanak i reprodukciju specifično ljudskih kompetencija (mišljenje, govor, tjelesna organizacija itd.), a s druge pak strane, ne bi smio sadržavati nikakvu apstrakciju rezultata ovih društvenih procesa a da ne zapadne u pogrešnu apstrakciju „instinktivne radnje određenih životinja“: „Apstrahira se od društvenosti rada koja se ne može objasniti bez mišljenja i govorenja. A ipak se, nakon što se to dogodi, razmatra preostala strana društvenog rada a da se ne upadne ponovno u životinjske instinktivne praoblake“.[☞]
- 76 MEW 23, 198f.[☞]
- 77 MEW 6, 407.[☞]
- 78 Vid. M. Postone, *Zeit, Arbeit und gesellschaftliche Herrschaft. Eine neue Interpretation der kritischen Theorie von Marx*, Freiburg 2003, 345ff.[☞]
- 79 Politička ekonomija, međutim, izravno objašnjava 'sklonost ka razmjeni' iz podjele rada, odnosno podjelu rada posredstvom razmjene društvene izmjene stvari proizvoda.[☞]
- 80 Vid. M. Postone, *Zeit, Arbeit und gesellschaftliche Herrschaft*, 233.[☞]
- 81 MEGA II/5, 26.[☞]
- 82 MEGA II/2, 53.[☞]
- 83 Marx govori o „stvarnim odnosima osoba i društvenom odnosu stvari“ (MEW 23, 87).[☞]
- 84 „Kao upotrebne vrijednosti ili dobra robe su *fizički različite* stvari. Njihov *bitak vrijednosti* čini njihovo *jedinstvo*. Ovo jedinstvo ne proizlazi iz prirode, već iz društva“ (MEGA II/5, 19). Vid. Brentel, *Soziale Form*, 160.[☞]
- 85 M. Heinrich, *Wie das Marxsche „Kapital“ lesen?*, 72f., 107, 265ff.; Wolf, *Kritische Theorie*, 65 između ostalog; s druge strane npr. R. Kurz, *Die Substanz des Kapitals. u: Exit. Krise und Kritik der Warengesellschaft* 1/2004, 92ff.[☞]
- 86 MEGA II/6, 30. Usp. također jasne izjave o vrijednosti kao razmjenskoj apstrakciji u MEGA II/7, 55. Na to je već 1923. ukazivao I.I. Rubin, usp. I.I. Rubin, *Studien zur Marxschen Werttheorie*, Frankfurt/M. 1973, 111f. (Kod nas: Isaak I. Rubin, *Ogledi o Marxovoj teoriji vrijednosti i „Odgovor kritičarima“*, Stvarnost, Zagreb 1978. nap. prev.)[☞]
- 87 Vid. MEW 23, 87.[☞]
- 88 Vid. MEW 42, 104f. I otuđeni je rad još daleko od apstraktnog rada u vrijednosno-teorijskom smislu. To se mora iznijeti protiv napora R. Kurza. Vid. njegov popis 'apstrakcija rada' u stilu *Ökonomisch-philosophischer Manuskripte*: R. Kurz, *Die Substanz des Kapitals*, 114ff.[☞]
- 89 A. Arndt, *Karl Marx*, 177.[☞]
- 90 MEW 23, 88.[☞]
- 91 To pak tvrdi H. Reichelt, *Die Marxsche Kritik ökonomischer Kategorien*, 146, 152.[☞]
- 92 MEW 23, 62.[☞]
- 93 M. Heinrich, apstraktni rad. u: W.F. Haug, *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus*, Svezak 1, Hamburg 1994, 60.[☞]
- 94 D. Wolf, *Kritische Theorie*, 56.[☞]
- 95 MEGA II/5, 31.[☞]
- 96 D. Wolf, *Kritische Theorie*, 58.[☞]
- 97 Alfred Sohn-Rethel u marksističku je debatu uveo termin 'realna apstrakcija' u smislu kod razmjenskog akta „putem *djela*“ prouzročena „kauzalnost“.[☞]

98 Prazan zvuk (prim. prev.)[☞]

99 Kod Marxa je to jednoznačno: krojenje i tkanje „posjeduju stoga opće svojstvo ljudskog rada i mogu stoga u posebnim uvjetima, npr. u proizvodnji vrijednosti, samo u ovom aspektu ući u razmatranje.“ (MEW 23, 72).[☞]

100 Usp. također M. Heinrich, *Wie das Marxsche „Kapital“ lesen?*, 119: „Valjanost, o kojoj se ovdje radi, niti je, dakle, od razmjenjivača dogovorena ni od države postavljeno valjanost. Naprotiv, u ekonomiji koja počiva na razmjeni to je strukturalno zadani odnos.“[☞]

101 D. Wolf, *Semantik, Struktur und Handlung im „Kapital“*.[☞]

102 Vid. D. Wolf, *Ware und Geld*, 107, 206ff., 218.[☞]

103 Isto., str. 110.[☞]

104 M. Heinrich, Über „Praxeologie“, „Ableitungen aus dem Begriff“ und die Lektüre von Texten. Antwort aus W.F. Haug. U: *Das Argument. Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften* 254/2004, 100.[☞]

105 Isto., str. 101.[☞]

106 MEGA II/5, 30.[☞]

107 Ibid. Prema D. Wolfu (Quantität und Qualität des Werts. Makroökonomischer Ausblick auf den Zusammenhang von Warenzirkulation und Produktion.) to se događa „stoga, što znanstveni promatrač fiksira vrijednost u, od upotrebne vrijednosti različitom mediju mišljenja, zastupajući ono što se događa u pogledu pojave vrijednosti u povezanosti s drugom robom, koja se na pojedinačnoj robi ne pojavljuje. To se događa sa znanjem da pritom nastajući 'misaoni objekt' (*Gedankending*) nije ona, s drugim metaforičkim opisima spomenuta vrijednost, a također ne njen izvorni način pojavljivanja“.[☞]

108 MEW 23, 66.[☞]

109 D. Wolf, *Ware und Geld*, 118.[☞]

110 Vid. MEW 42, 90, 148.[☞]

111 Usp. o pojmu G.W.F. Hegel, *Wissenschaft der Logik. Zweites Buch: Die Lehre vom Wesen*. u: isti, *Hauptwerke in 6 Bänden*, Hamburg 1999, #258ff. Suvremena analitička filozofija govori također o holističkim svojstvima i ontološkoj ovisnosti elemenata u odnosu, koji se razlikuje od uzročnog odnosa. Vid. M. Esfeld, *Holismus. In der Philosophie des Geistes und in der Philosophie der Physik*, Frankfurt/M. 2002, 22ff.[☞]

112 H. Brentel, *Soziale Form*, 287.[☞]

113 Usp. *ibid.*, 285.[☞]

114 MEW 23, 107.[☞]

115 Ono što u empirijskim oblicima bogatstva 'nestaje', nije činjenica da je za stvaranje njihovih materijalnih nositelja potreban rad, nego da je sam oblik isključivi rezultat specifičnog društvenog odnosa, apstraktnog rada kao sadržaja vrijednosti.[☞]

116 MEW 25, 838.[☞]

117 MEW 23, 90. Kategorija (ili misaoni oblik) ne označava ovdje misaonu reprodukciju realnog odnosa (oblika bogatstva). Marx je ove razlike u više navrata isticao, Vid. MEW 4, 130, MEW 42, 97.[☞]

118 MEGA II/5, 43.[☞]

119 M. Heinrich, *Wissenschaft vom Wert*, 250.[☞]

120 Vid. MEW 23, 127f.[☞]

121 Usp. kritički o teorijama novca, koje novac shvaćaju samo kao simbolički generalizirani medij komunikacije: H. Ganßmann, *Geld und Arbeit. Wirtschaftssoziologische Grundlagen einer Theorie der modernen Gesellschaft*, Frankfurt/M./New York, 128-162.[☞]

122 Usp. za to M. Heinrich: *Kritik der politischen Ökonomie. Eine Einführung*. Stuttgart 2004, 106f., 122f.[☞]

123 Prema njima vrijednost postoji „samo u predodžbama ljudi, koje počivaju na svakodnevnom iskustvu. Upravo zbog toga ona postaje realna“ (S. Grigat, *Fetisch und Freiheit. Über die Rezeption der Marxschen Fetischkritik, die Emanzipation von Staat und Kapital und die Kritik des Antisemitismus*. Freiburg 2007, 53). Time se vrijednost naposljetku poima u smislu tzv. Thomas-teorema („Ako ljudi odrede situacije kao stvarne, onda su one stvarne u svojim posljedicama“ [„If men define situations as real, they are real in their consequences“] (W.I. Thomas/D.S. Thomas, *The Child in America. Behaviour problems and programs*. New York 1928, 572)).[☞]

124 Vid. i.o. G.A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History. A Defence*, Oxford 1978; J. Elster, *Making Sense of Marx*, Cambridge 1985. Za kritiku i.o. K. Müller, *Analytischer Marxismus. Technischer Ausweg aus der theoretischen Krise? U: Prokla. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft* 72/1988, 39-71.[☞]

125 Vid. i.o. J. Schampel, *Das Warenmärchen. Über den Symbolcharacter der Ware im „Kapital“ von Karl Marx*, Königstein/ Ts. 1982.[☞]

126 P. Winch, *Die Idee der Sozialwissenschaft und ihr Verhältnis zur Philosophie*, Frankfurt/M. 1974, 151.[☞]

127 Vid. kritiku Schampela: I. Elbe, *Marx im Westen*, 272-278. O problemima i nedorečenostima kod Wittgensteina vid. J. Ritsert, *Gesellschaft*, 77-80.[☞]

128 H.D. Kittsteiner, *Erwachten aus dem Traumschlaf. Walter Benjamins Historismus*. u: isti: *Listen der Vernunft. Motive geschichtsphilosophischen Denkens*, Frankfurt/M. 1998, 174.[☞]

129 Vid. za kritiku Wolf, *Kritische Theorie*, 136: „Cilja li svjesni dogovor čak na zajedničko uspostavljanje određene društvene veze, pri čemu se radi o raspodjeli društvenog rada, onda bi sudionici imali uvid u društvenu

organizaciju rada i napravili bi sve drugo, umjesto da se zamaraju razmjenom proizvoda rada, kako bi osigurali društveno priznavanje pojedinačnog konkretno korisnog rada“.¹³⁰

130 Vid. Th.W. Adorno, *Soziologie und empirische Forschung*. u: isti, *Gesammelte Schriften*, Svezak 8, Darmstadt 1998, 209. H. Reichelt, *Die Marxsche Kritik ökonomischer Kategorien*, 142.¹³¹

131 Vid. H. Reichelt, *Neue Marx-Lektüre. Zur Kritik sozialwissenschaftlicher Logik*, Hamburg 2008, 159.¹³²

132 Isto. 160.¹³³

133 Vidi detaljnije D. Wolf, *Kritische Theorie*, 80-122, o debati vidi I. Elbe, *Marx im Westen*, 259-262, 299-305.¹³⁴

134 MEW 3, 63. I dalje ibid.: „Oni samo poznaju odnos 'čovjeka' spram samoga sebe, i zato kod njih svi zbiljski odnosi postaju idejama“. Vidi također Marxovu opasku u *Grundrissima*: „Ovi stvarni odnosi ovisnosti pojavljuju se u opreci spram *personalnih* (stvarni odnos ovisnosti nije ništa doli, pred naizgled neovisne individue, neovisno stupajući društveni odnos, tj. njihovi, njima samima nasuprot stojeći, osamostaljeni uzajamni odnosi proizvodnje), da individuama sada vladaju *apstrakcije*, dok su prije ovisili jedan o drugome. Apstrakcija ili ideja nije pak ništa doli teorijski izraz onoga materijalnog odnosa koji gospodari nad njima. Odnosi se, naravno, samo u idejama mogu izraziti, i tako su filozofi kao osobitost novog vremena pojмили svoju podređenost idejama“ (MEW 42, 97).¹³⁵

Posted 4 weeks ago by [Centar za društvenu analizu](#)

Labels: [reprodukcija](#)